

ПАМ'ЯТІ АКАДЕМІКА ІВАНА ІЛЛІЧА ЧЕБАНЕНКА

27 червня 2012 р. пішов з життя видатний український вчений геолог-тектоніст, доктор геолого-мінералогічних наук, професор, академік НАН України, заслужений діяч науки і техніки України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки Іван Ілліч Чебаненко.

І. І. Чебаненко народився 31 березня 1925 р. у с. Матвіївка (нині – в межах м. Миколаїв). До Великої Вітчизняної війни закінчив середню школу. З 1944 по 1947 р. служив у лавах Радянської армії. У складі Запорізької Червонопрапорної ордену Суворова стрілецької дивізії брав участь у військових діях при форсуванні р. Дністер в районі м. Тираспіль, Ясько-Кишинівській операції і звільненні Румунії та Болгарії.

У 1953 р. Іван Ілліч закінчив геологічний факультет Одеського університету і два роки працював геологом у Донбасі у Ворошиловградському гірничому окрузі. У 1955–1957 рр. навчався в аспірантурі Інституту геологічних наук АН УРСР, де під керівництвом акад. Володимира Гавриловича Бондарчука підготував кандидатську дисертацію на тему "Тектоніка Лисичанського підняття північно-західної окраїни Донецького кряжа" та успішно захистив її у 1958 р. на вченій раді геологічного факультету Київського державного університету. Складені І. І. Чебаненком структурно-літологічні карти кам'яновугільних осадків Ал-

мазного, Мар'ївського та Лисичанського районів Донбасу показали, що купольні складки навіть на цих ділянках, не кажучи вже про центральні райони Донбасу, мають конседиментаційне (одночасне з накопиченням осадків) походження, що спростувало уявлення про постседиментаційний характер складчастої структури Донецького синклінорія; купольні складки північних і північно-західних окраїн Донбасу розглядалися як ще молодші і називалися постумними.

Одержавши в 1958 р. науковий ступінь кандидата геолого-мінералогічних наук, вчений був відряджений до Чехословаччини на геолого-пошукові роботи, де брав участь у пошуках уранових родовищ. У жовтні 1960 р. він повертається до Києва і відтоді працює в Інституті геологічних наук: науковим співробітником (1960 – 1972 рр.), першим заступником директора з наукової роботи (1972 – 1973 рр., 1975 – 1978 рр.), завідувачем лабораторії (1973 – 1975 рр.), завідувачем відділу геотектоніки (1978 – 2002 рр.), з 2002 р. – радник при дирекції ІГН НАН України.

У червні 1974 р. І. І. Чебаненко захистив докторську дисертацію на тему "Регіональні розломи України, закономірності їх розміщення та значення для пошуків родовищ корисних копалин". У 1979 р. його обрано членом-кореспондентом за спеціальністю "Геологія та геофізика". У 1982 р. він став академіком Національної академії наук України за спеціальністю "Геологія".

Іван Ілліч був геологом широкого профілю. Серед його наукових здобутків – праці з геології Донецького кам'яновугільного басейну, геологічної будови і рудоносності окремих районів Чеського кристалічного масиву. Він досліджує механізм утворення складчастих і розривних порушень земної кори, вивчає закономірності розвитку тектонічних процесів у різних регіонах України та інших країн близького і далекого зарубіжжя, розробляє теоретичні основи утворення зон планетарних розломів літосфери Землі та обґрунтовує генетичний зв'язок родовищ корисних копалин із зонами глибинних розломів.

Як геолог-тектоніст, І.І. Чебаненко став широко відомим після опублікування монографій "Основные закономерности разломной тектоники земной коры" (1963 р.), "Проблемы складчатых поясов земной коры (в свете блоковой тектоники)" (1964 р.), "Разломная тектоника Украины" (1966 р.), "Разломи Земли" (1969 р.), "Теорети-

ческие аспекты тектонической делимости земной коры" (1977 р.), в яких висвітлювалися проблеми утворення планетарних розривних і складчастих деформацій земної кулі. Складені ним уперше в світі карти розломів континентів і океанів дозволили зробити висновок про існування закономірної мережі (сітки) розломів літосфери Землі. У 1967–1968 рр. цей висновок повністю підтвердився фотозйомками поверхні Землі, зробленими із супутників. Це було великим відкриттям у геологічній науці.

Дослідження вченого та його подальші висновки знаменували розвиток нового наукового напрямку в геології – учення про планетарні розломи літосфери Землі. Воно стало основою для формування принципово нових понять про структуру земної кори і розломно-блокову тектоніку. Саме на базі цих понять розвиваються сучасні уявлення про тектоніку літосферних плит.

Більшість праць І. І. Чебаненка присвячена розробці вихідних теоретичних основ геотектоніки, питань взаємодії сил гравітаційного стиснення і фізико-хімічного розвитку речовин матеріальних мас Землі на фоні її ротаційної динаміки. Крім фактичних даних про геометричні характеристики зон планетарних розломів Землі, в монографії "Основные закономерности разломной тектоники земной коры" розглянуто причини виникнення цих деформацій та їхню роль як у загальному процесі геотектонезу, так і розміщенні в земній корі рудних родовищ корисних копалин. Зв'язок із зонами розломів також і нафтових родовищ детально обґрунтовано у монографіях "Разломна тектоніка України" і "Теоретические аспекты тектонической делимости земной коры".

У монографії "Проблемы складчатых поясов земной коры (в свете блоковой тектоники)" розглянуто розміщення планетарних складчастих геоструктур (складчастих поясів). Але не окремо, як робилося раніше, а разом з зонами розломних деформацій, що більш відповідає стану структури земної кори. Такі карти складені для всіх континентів Землі. Ці карти наочно показали не тільки важливу роль в будові літосфери Землі розломно-складчастих деформацій, але й те, що в цілому тектоніка земної кори складається з двох основних елементів: 1) жорстких, тобто дуже консолідованих, ділянок (блоків або плит) різних розмірів і 2) "м'яких", тобто менше консолідованих і більш рухливих частин (геосинклінали, рифтогени та ін.). Між цими двома основними геоструктурами земної кори, кажучи образно, відбувається постійна "боротьба", яка спрямована на збільшення площ консолідованих ("затверділих") ділянок. Цей процес був відомий і раніше. Він називався ростом платформ внаслідок консолідації зон геосинклінальних об-

ластей. Але тепер дія цього процесу стала дещо більш зрозумілою. Стала більш очевидною і тенденція в структурі земної кори до збільшення в ній консолідованих геологічних утворень.

На основі названої цієї взаємодії в земній корі більш жорстких (платформи, щити та ін.) і менш жорстких та більш рухливих ділянок (геосинклінали, рифтогени та інші западини) з'явилася можливість інакше пояснити механізм утворення вигнутих і дугоподібних форм складчастих деформацій (складчастих поясів) земної кори. Раніше їх пояснювали зміщенням у горизонтальному напрямку первинно прямолінійних за формою геосинклінальних чи рифтогенних зон. Тепер ці ділянки вигнутих складчастих поясів можна представити як просте облямування ними зовнішніх контурів жорстких блоків. А це означає, що більшість вигинів складчастих зон земної кори має первинне походження.

У монографічній роботі І. І. Чебаненка під назвою "Разломна тектоніка України" наведено вперше складені карти розломних деформацій земної кори на території України та прилеглих до неї областей у масштабі 1:1 000 000, схеми здвигованих зміщень в зонах розломів і, що дуже важливо, карти розміщення рудних і нафтогазових родовищ на цій території у світлі розломної тектоніки. Остання карта є важливою з точки зору можливості розробки принципово нової методики пошуків нафтових родовищ на основі даних розломної тектоніки.

З початку 90-х років ХХ ст. І. І. Чебаненко активно працює над теоретичним і практичним обґрунтуванням зв'язку нафтових і газових родовищ із зонами глибинних розломів земної кори. При цьому він виходить із теорії про можливість походження з надр Землі і нафтових вуглеводнів неорганічного походження.

За участь у відкритті (на основі неорганічної гіпотези) принципового нового об'єкта пошуків родовищ нафти і газу як джерела розширення паливно-енергетичної бази України І. І. Чебаненка разом з колегами було відзначено у 1992 р. Державною премією України в галузі науки і техніки.

Іван Ілліч – автор понад 200 наукових публікацій, серед яких 14 монографій. Половина з них присвячена теоретичним проблемам будови літосфери та її розвитку в геоісторичному аспекті. Не менш важливі його праці з питань розломної тектоніки та її ролі в утворенні і формування родовищ нафти і газу, такі як: "Поиски углеводородов в кристаллических породах фундамента" (1980 р.), "Проблемы нефтегазонаосности кристаллических пород фундамента Днепровско-Донецкой впадины" (1991 р.), "Нафтогазовий потенціал північно-західного шельфу Чорного моря" (1995 р.), "Нафтогазовий по-

тенціал керченсько-таманського шельфу Чорного моря, континентального схилу і глибоководної западини Чорного моря" (1996 р.), "Нафтогазовий потенціал Північного борту Дніпровсько-Донецької западини" (1996 р.) та багато ін. Вчений активно працював з науковою молоддю, підготував чотири доктори та 10 кандидатів наук.

Своєю визначною натхненною працею, всім своїм життям Іван Ілліч Чебаненко ввійшов в історію геологічної науки. Для нас всіх це надзвичайно важка втрата. Прощайте, наш поважний дорогий Іване Іллічу! Світла Вам пам'ять!

Редколегія "Геологічного журналу"